

ANTTI LAINE

Lapsia piikkilangan takana eli historian monta totuutta

Suomalainen Itä-Karjalan ”fasistimiehittäjä” ja sen keskitysleirit ovat olleet sanomalehtien kestoaiheena jo neljännesvuosisadan ajan. Ja aina niistä kirjoitetaan uutena, ennen julkistamattomana asiana. Tämä asia on lähihistoriamme karmeimpia todellisuuksia, mutta edelleenkin emme osaa katsoa Suur-Suomen kaksia kasvoja yhtä aikaa.

■ Suomen osallistumista sotaan Saksan rinnalla talvisodassa menetetyn Karjalansa takaisin saamiseksi on käsitelty julkisuudessa toistuvasti. Saksaliittolaisuus, fasismi, keskitysleirit, leirikuolemat ja suomalaisten näistä vaikeneminen ovat ylittäneet myös kansainvälisen julkisuuskynnyksen. Näin on tapahtunut 5–7 vuoden sykleissä aina samoin argumentoinnein ja ”rintamalinjoin”.

Esimerkiksi tarina tunnetuimmasta keskitysleirikuvasta on ollut julkisuudessa vuodesta 1982 alkaen. Kysymys ei ole mistään historiallisesta paljastuksesta, jollaisena asiaa markkinoidaan. Kuva lapsista aidan takana – joilla on nimi – tekee siitä puhuttelevan, mutta: Se on totta!

Syksyllä 2006 ruotsalainen journalisti Henrik Arnstad nosti Suomen jatkosodan jälleen esiin. Suomen Tukholman lähetystö älähti nopeasti ja piti ruotsalaisnäkemystä

provokaationa. Kysymys ei kuitenkaan ole niin yksiselitteinen kuin lehtiä lukemalla saattaa päätellä. ”Totuuden” ääripäät ovat kovin kaukana toisistaan.

Sodan jälkeen vuosikymmenien ajan suomalaisessa tietoisuudessa ei ollut mielikuvaa – tietoa – siitä, että Suomikin on ollut toisen maailmansodan miehittäjävaltio. Jo 1950–60-luvuilla ilmestyi ensimmäinen ”virallinen” 11-osainen kokonaisesitys *Suomen sota*, jossa kirjoittajina oli pääasiassa sotilaita. Teoksen painopiste oli sotavarustelussa ja sotilasoperaatioissa. Poliitiikan kysymyksiä siinä ei juuri käsitelty, ei myöskään sitä, kenen mailla sotaa käytiin.

1960- ja 1970-luvulla suomalaisilla tutkijoilla alkoi olla vähitellen mahdollisuus päästä historiantutkimuksen keskeisimpään lähdeaineistoon, arkistolähteisiin, käsiksi. Niiden kohdalla keskeinen aikaviivettä synnyttänyt tekijä on ollut arkistolainsäädännössä. Ulkopoliittikkaa käsittelevien asiakirjojen salassapitoaika oli muuta aineistoa pidempi.

Vuoden 1974 lopulla Opetusministeriö antoi Suomen Akatemialle ohjeet Suomi-toisessa maailmansodassa -projektin (SUOMA) organisoimisesta 10 vuoden tutkimusohjelman puitteissa. Projektia ryhdyttiin toteuttamaan useiden yliopistojen ja muiden tutkimuslaitosten yhteistyönä. Tuloksena syntyi paitsi lukuisia väitöskirjoja ja muita monografioita myös loppujulkaisuna kolmiosainen teossarja *Kansakunta sodassa*.¹

1. 1. Lukijalle, Olli Vehviläinen – Silvo Hietanen, 6–7, teoksessa (1989) *Kansakunta sodassa 1, Sodasta so- taan*, VAPK, Opetusministeriö: Helsinki.

Miehityspoliitiikan tutkijan arkea

Sota-arkistossa oli saatu 1970-luvun alussa järjestettyä Itä-Karjalan Sotilashallinnon (so. suomalaisen Itä-Karjalan miehityshallinnon) arkistoaaineisto. Arkiston järjestäjä Veli-Matti Syrjö oli kirjoittanut *Historialliseen Aika-kauskirjaan* 4/1972 aineistoa ja sotilashallintoa esittelevän artikkelin. Etsiessäni aloittelevana historian opiskelijana opinnäytetyön aihetta päädyin silloisen professorini Heikki Kirkisen ehdotuksesta miehityspoliitiikan tutkijaksi.

Sain Suomen Akatemialta tutkimusassistentin viran ja osallistuin professori Olli Vehviläisen johtamaan SUOMA-projektiin. ”Tutkijakoulussani” olivat mukana kaikki aikansa keskeisimmät suomalaiset toisen maailmansodan historian tutkijat ja projektin tutkijat, laillani väitöskirjan tekijöitä. Lähes jokainen tutkija sai väitöskirjansa valmiiksi ja julkaisi runsaasti muutakin alaan liittyvää tutkimusta.

Väitöskirjaa tehdessäni törmäsin aineiston salassapito-ongelmaan. Anoaessani lupaa presidentti Rytin aineiston käyttöön minulle ei sitä myönnetty aiheeni ”kuumuuden” vuoksi. Hieman myöhemmin anoin lupaa neutraalilla aiheella, jolloin lupa myönnettiin. En tosin tohtinut käyttää lupaa, kun havaitsin ja sain kuulla eräältä toiselta samaa aineistoa käyttäneeltä, että mitään oleellista nimenomaan aiheeseeni liittyvää sieltä ei olisi odotettavissa.

Myös Neuvostoliittoon olisin päässyt tutkijavaihdon puitteissa, mutta en käyttänyt mahdollisuutta. Myöhemmin käytyäni perusteellisesti läpi aineistoa Petroskoin ja Moskovan arkistoissa olen voinut havaita, että siellä ei ole mitään oleellista suomalaisesta miehityshallintoa valaisevaa aineistoa. Karjalassa muutaman kerran käydessäni en koskaan tavannut ihmisiä, jotka olisivat olleet miehityksessä tai tienneet siitä mitään. Miksi he vaikenivat, selvisi vasta myöhemmin. Vaikenemistä jatkui lähes Neuvostoliiton häviämiseen asti.

Väitöskirjani *Suur-Suomen kahdet kasvot, Itä-Karjalan siviiliväestön asema suomalaisessa miehityshallinnossa 1941–1944* ilmestyi lokakuussa 1982. Väitöstilaisuuteni kuulijoiden joukossa oli myös kaksi miehitys-

hallintoa palvellutta, Soutjärven vepsäläisalueen aluepäällikkönä toiminut Lauri Orispää ja Äänislinnan yhteislyseossa opettajana toiminut Anna-Liisa Heikinheimo. Heidän vastalausekysymyksensä sisältö oli suurin piirtein: ”Ei se niin ollut”. Mutta he eivät tienneet kaikkea, mitä dokumentit kertoivat.

Mihin valmistauduttiin Karjalassa?

Tutkimuksessani oli muutama perusteesi, joiden uskon edelleen pitävän paikkansa. Ensinnäkin Neuvostoliiton talvisodan jälkeinen politiikka naapurina kohtaan oli uhkaava. Petroskoilaisen professori Juri Kilinin suomeksikin käännetty väitöskirja *Suurvaltan rajamaa: Neuvosto-Karjala Neuvostovaltion politiikassa 1920–41* osoittaa, että Karjalais-Suomalaisen Sosialistisen Neuvostotasavallan olemuksessa oli eräitä piirteitä, jotka antoivat aiheen uskoa että koko Suomen kaappaaminen oli Moskovan laskelmassa.

Karjalan puolueen johtohenkilöt pantiin kaikilla tasoilla suomen kielen oppiin, koska he tulevaisuudessa tulisivat tarvitsemaan tuota kieltä. Petroskoihin perustettiin syksyllä 1940 yliopisto, jonka erikoistiedekunnassa annettiin 55:lle hierarkian yläpäässä olevalle puoluejohtajalle henkilökohtaista opetusta. Oppilaiden joukossa oli myös myöhempi koko Neuvostoliiton johtaja Juri Andropov, tuolloin tasavallan komsomoljohtaja.²

Suomen johdon vaihtoehdot ulkopoliitikassa olivat olemattomat kesällä 1940. Baltian maat menettivät itsenäisyytensä. Saksa kaappasi ensin Ranskan, Hollannin ja Belgian, sitten Tanskan ja Norjan ja käynnisti Englannin kukistamiseen tähtäävän pommittussodan. Mistä Suomi saisi liittolaisen, josta voisi olla apua talvisodan tappion jälkeen? Toki Suomessa oli saksalaissympatioita jääkärien keskuudessa ja muutoinkin, mutta yleistä natsisymptiaa ei ollut havaittavissa yhteiskunnassa.

Suomen menettämät alueet saivat pitää suomalaiset nimensä, mikä näkyy edelleenkin. Tasavallan raja kulki välirauhan aikana Karjalan kannaksella suurin piirtein samoil-

la linjoilla, missä Moskovan syksyn 1939 neuvotteluissa ehdotetut rajat olivat. Suomi-optio säilyi Moskovan laskelmissa marraskuulle 1940, jolloin Saksan ja Neuvostoliiton Molotov-Ribbentrop -yhteys hautautui lopullisesti. Mitään dokumentteja tästä Kilin ei ole löytänyt, mutta uskoo sellaisen olleen jossain muodossa olemassa.³

Kun Suomi aloitti yhteydenpidon saksalaisten kanssa elokuussa 1940, kahdenlaiset suuruuden tavoitteet yhdistyivät. Suomi etsi oikeutusta väärin piirrettyihin rajoihin ja Saksa etsi kumppania Neuvostoliiton tuhoamiseen. Kun Suomi liitettiin Barbarossa-rintamaan, se merkitsi mahdollisuutta päästä vielä kauemmas. Suur-Suomi oli ollut 1800-luvun lopulta alkaen monien suomalaisten unelma. Tavoitteena oli pelastaa heimokansalaisia rajan takana venäläisten ja bolshevikkien hampaista. Itsenäistymisvaiheessa nenilleen saaneet heimoaktivistit olivat muodostaneet Akateemisen Karjala Seuran (AKS:n), joka sai melkoisen otteen 1920- ja 30-luvun yliopisto-opiskelijoiden keskuudessa.

Huhtikuusta 1941 alkaen Suomen ylimässä johdossa alettiin valmistautua Suomen haltuun tulevien alueiden kysymyksiin. Ensinnä oli kysymys perusteluista saksalaisille: miksi Itä-Karjala kuuluu suomalaisille. Perustelut olivat historiallisia ja maantieteellisiä. Selvityksenä julkaistiin saksankielinen *Finnlands Lebensraum* tekijänään silloinen tohtori, historiantutkija Eino Jutikkala. Toinen julkaisu, joka ilmestyi useammalla kielellä, oli professori Jalmari Jaakkolan *Suomen idänkysymys*.

Itä-Karjalaa koskevien kaavailujen laadinnassa oli mukana AKS:n johtoon kuuluvia tutkijoita. Jo ennen sodan alkua seuran varapuheenjohtaja, tekniikan tohtori Reino Castrén sai tehtäväksi laatia selvityksen valtatun alueen tulevasta hallinnosta. Asiakirja valmistui 16.6. päivättyinä promemoriana ”Suunnitelmia eräksi toimenpiteiksi Itä-Karjalan kysymyksessä”. Jatkossa AKS-läisten lisäksi mukana oli kaksi ylipäällikön miestä, heimoharrastajina tunnetut loviisalainen laivanvarustaja jääkärieverstilutnantti Ragnar Nordström ja jääkärieverstilutnantti Reino Kuussaari. Ensin mainittu oli ollut Manner-

heimin lähettiläänä elokuusta 1940 lähtien tunnusteltaessa Saksan suuntaa.

Saksan hyökättyä 22.6.1941 Neuvostoliittoon Pohjois-Suomessa oli saksalaisia joukkoja ja niiden vastuualueen raja oli Kajaanin korkeudella. Suomalaiset lähtivät yhteisen koordinoinnin mukaan liikkeelle vasta, kun Neuvostoliitto oli Helsingin ja muiden kohteiden pommituksillaan antanut Suomen hallitukselle aiheen ryhtyä puolustussotaan 25.6.1941. Heinäkuun 4. päivänä eversti Raappanan komentama 14. Divisioona ylitti Lieksassa rajan tiellä kohti Repolaa ja edelleen Rukajärven tietä kohti itää.

”Karjalaisten vapausota”

Karjalaisille heimoveljille ja muulle maailmalle suomalaisten menoa markkinoitiin vapausotana. Heinäkuun 2. päivänä 1941 pidettiin Kajaanissa hotelli Maakunnassa Karjalan Vapausliikkeen perustamiskokous. Siellä oli itäkarjalaispakolaisten edustajina kapteeni Paul Marttina, johtajat J. Marttinen ja Probus Rahikainen sekä kapteeni kansakoulunopettaja Vilho Timonen. Mukana oli myös ”Erillisen sotilashallintolaitoksen” edustajia kuten Nordström, Kuussaari ja Castrén sekä Vilho Helanen, Arvo Konkonen ja Harry Brotherus.⁴

Vuonna 1993 käyttööni saamieni aineistojen mukaan Kajaanissa pohdittiin, miten Itä-Karjalan pakolaisia käytettäisiin kotiseutunsa vapauttamiseen. Tarkoituksena oli aikaansaada heidän aatteelliseksi ja sotilalliseksi ydinjoukokseen itäkarjalaisten vapausliike. Johtoelin esitti myös toimenpiteitä alueen hallinnon järjestämiseksi, mutta käytännössä asiat olivat jo aivan toisissa käsissä. Mukana olleet heimosoturiveteraanit Nordström ja Kuussaari olivat jo saaneet ylipäälliköltä omat tehtävänsä. Kuussaari aloitti taistelevien osastojen kokoamisen heimopakolaisten keskuudesta ja Nordström-

2. Kilin Juri (2002) *Suurvallan rajamaa: Neuvosto-Karjala Neuvostovaltion politiikassa 1920–1941*, Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys, Rovaniemi, 197.

3. Suoraa ilmausta tästä Kilinillä ei ole. Kilin. 210.

4. Antti Laine (2004) ”Itä-Karjalan Vapausliike ja suomalaismiehitys 1941–1944” teoksessa *Kahden Karjalan välillä Kahden Riikin rajamaalla*, toim. Tapio Hämynen, Studia Carelica Humanistica 5, JoY Humanistinen tiedekunta, Tampere, 188–189.

mille annettiin hallinnon suunnittelun sekä vapaaehtoisjoukkojen kokoamisen valvonta.⁵

Vilho Helanen piti tärkeänä, että vapausliikkeen herättäminen oli pantava käyntiin heti. Castrén puolestaan ehdotti, että pian Repolan valtaamisen jälkeen siellä oli pidettävä kansalaiskokous, jossa vapausliikkeen johto olisi läsnä ja antaisi julkilausuman kansalle. Eversti Raappanan komentama 14. Divisioona valtasi Repolan 8. päivänä elokuuta.⁶

Toisessa Kajaanissa pitämässään kokouksessa 11.7. Vapausliikkeen johto piti parhaimpana itäkarjalaisten kansankokouksen paikkana ”perinteitten mukaan” Uhtuaa, mutta ellei se ole mahdollista niin Repolaa tai Vuokkiniemeä. Vuokkiniemi oli vallattu 2. heinäkuuta. Kun Uhtualle ei ollut päästy – eikä koskaan päästyäkään – ja Repolan tiedettiin olevan tyhjä, päädyttiin kolmannen vaihtoehtoon. Kansalaiskokous järjestettiin 20.7.1941 Vuokkiniemessä.⁷

Aikalaiskuvauksilla olisi voinut olla suuri merkitys väitöskirjani teossa. Pyysin joidakin haastatteluja, muutamaaan pyyntöön tuli myönteinen vastaus. Mitä nuorelle tutkijalle kerrottiin 1970-luvulla, on toinen asia. Kysyin kirjeitse kansakoulunopettaja Vilho Timoselta yksityiskohtia esimerkiksi Vuokkiniemen kokouksesta. Timonen oli uhtualaissyntyinen karjalaispakolainen, joka opiskeli kansakoulunopettajaksi ja kirjoitti myös *Suur-Suomen koulu* -teoksen. Hän oli mukana Kajaanin kokouksissa ja Vuokkiniemessä kansalaiskokouksen yhteydessä pidetyn Vapausliikkeen johdon kokouksen puheenjohtajana. Kirjeessään allekirjoittaneelle helmikuussa 1974 hän kertoi kokouksen olleen armeijan järjestämä.⁸

Väitöskirjassani korostin Päämajan tiedotusosaston roolia kokouksen julkilausuman laatijana johtuen siitä, että arkistotiedot löysin sieltä. Virheellinen tulkintani liittyi arkistoyhteyteen. Myöhempien tietojen perusteella kuva on toinen. Ehdotuksen kokouksen järjestämisestä teki Reino Castrén 7.7.1941. Ehdotuksen kokouksen juhlallisuuksista teki Vapausliikkeen johdon propagandajaosto. Seuraavassa 14.7. pidetyssä kokouksessa annettiin professori Merikos-

ken, tuomari Brotheruksen ja kauppias Rajamaan tehtäväksi laatia kokouksessa tehdävän päätöksen sanamuoto Karjalan irtautumisesta Neuvostoliitosta ja liittymisestä Suomeen.

Tässäkin kohdassa toinen haastateltavani professori Veli Merikoski ei kertonut kuin osan tietämästään. 25.4.1977 nauhurihaastattelussa hän mainitsi vain saaneensa Kajaanin kokouksissa tehtäväkseen Neuvostoliiton perustuslain suomentamisen.⁹ Nuori väitöskirjan tekijä oppi ainakin sen, että haastattelut historian tutkimuksen lähteenä ovat perin juuri ongelmallinen asia. Vaikeaminen ja totuuden väistäminen kuuluivat asiaan.

Miehityshallinnon organisoituminen ja tavoite

Kun Karjalan Armeijan päähyökkäys käynnistyi 10. heinäkuuta 1941 ylipäällikön Miekantuppipäiväkäskyn saattelemana, etenemistä jatkui itsenäisyyspäivään asti Karhumäen korkeudella, jolloin suomalaisten hallussa oleva miehitysalue oli laajimmillaan. Kannaksella eteneminen jatkui vanhalle rajalle ja vähäisessä määrin sen ylisyysskuun alkuun mennessä.

Vallattavan alueen hallintoa varten käskettiin 15.7. perustettavaksi Itä-Karjalan sotilashallinto. Ensimmäiseksi sotilashallintokomentajaksi määrättiin Enso Gutzeit Oy:n toimitusjohtaja ja heimoasioissa jo 1920-luvulla aktiivisesti toiminut vuorineuvos, eversti V. A. Kotilainen. Komentajan apulaiseksi asiantuntijana nimitettiin everstiluutnantti Ragnar Nordström, joka vetäytyi kuitenkin vähitellen syrjään.¹⁰

Kolmiportaisen miehityshallinnon keskeisiin tehtäviin rekrytoitui merkittävä määrä AKS:laisia. Castrenin 10.7. päivätyssä suunnitelmassa oli ehdotuksia hallinnon tekniseksi toteuttamiseksi. Siinä lähdettiin myös ajatuksesta, että Itä-Karjalaa oli kehitettävä valtakunnan tasavertaisena osana ja suojamuurina naapurია vastaan. Väestössä oli herätettävä luottamus, että he todella jäisivät Suomen yhteyteen. Tehtäviin kuuluisi myös väestön puhdistaminen vieraista aineksista, jotta jäljelle jäävä väestö voitaisiin varauksetta lukea Suomen kansaan kuulu-

vaksi. Miehityshallinnon yläportaana päälliköistä noin puolet oli AKS:läisiä. Tehtävään valinnassa siviilielämän ammattikokemus oli ratkaiseva. Tässä katsottiin tulevaisuutta ennakoiden, että tehtävissä oli henkilöitä, jotka voisivat olla valmiina, kun alue aikanaan siirtyy siviilijohdon hallintaan.¹¹

Tärkeimpänä väestöryhmänä olivat kouluikäiset lapset, joihin uskottiin voitavan vaikuttaa eniten. Väestö jaettiin kansallisuusryhmiin: kansallisiin eli heimosukulaisiin ja epäkansallisiin eli pääasiassa venäläisiin. Viimemainittujen ei katsottu kuuluvan alkuperäisväestöön vaan pakkosiirrettyihin muualta tulleisiin, joista piti päästä mahdollisimman pian eroon. Ja etuoikeutetun väestöosan kohdalla aloitettiin välittömästi suomensukuisen väestön kasvattaminen Suur-Suomen kunnan kansalaisiksi. Ensimmäiset suomalaiset kansakoulut aloittivat toimintansa jo joulukuussa 1941. Vuoden 1942 alussa etuoikeutettuun väestöön kuuluville lapsille määrättiin oppivelvollisuus, opetuskielenä oli suomi.¹²

Venäläiset keskitysleiriin

Ennen kuin suomalaiset joukot olivat lähteneet päähyökkäykseen, ylipäällikkö antoi 8.7.1941 käskyn, jolla määrättiin alueelle jääneen väestön kohtelusta. Tämä tapahtui siis jo ennen sotilashallinnon perustamista. Käskyn mukaan venäläinen väestö oli vangittava ja toimitettava keskitysleiriin.¹³ Rintamalinjan edetessä venäläistä väkeä eristettiin leireihin, mutta Karjalan pääkaupungin Petroskoin valtauksen jälkeen lokakuun alussa päädyttiin perustamaan keskitysleirit Äänislinnaksi nimettyyn kaupunkiin.

Äänislinna oli sikäli paras vaihtoehto, että siellä voitiin eristää kaupunkikortteleita leiriksi. Kaupungissa toimi enimmillään kuusi leiriä. Aunuksen kaupungin tuntumassa oli myös suurehko Alavoisen leiri koko miehityksen ajan. Lisäksi perustettiin epäluotettavaan kansalliseen väestöön kuuluvia varten Kolvasjärven leiri Repolaan, missä oli enimmillään alle 200 henkeä, samoin kuin epäluotettavia epäkansallisia varten oli Kinnasvaarassa Terun alueella alle 200 hengen leiri. Kinnasvaarassa oli myös miehitetyn alueen keskusvankila.

Syksyllä 1941 leirien asukasmäärä oli 23 000, korkeimmillaan 1. huhtikuuta 1942 yhteensä 23 984. Koko miehitysalueen väestön määrä oli tuolloin 85 000 henkeä. Kun miehet olivat puna-armeijassa, suurin osa leiriläisistä oli naisia, lapsia ja vanhuksia. Enimmillään siviiliväestöstä 27 % oli leireissä.¹⁴

Venäläisiä pidettiin Itä-Karjalaan kuulumattomana vieraana, pakkosiirrettyinä aineksena. Sotilashallintokomentajan lainopillinen avustaja professori Veli Merikoski kävi loppusyksystä 1941 tutustumassa Riiassa Saksan idässä valtaamien alueiden hallinnolliseen järjestelyyn. Keskusteluissa käsiteltiin mahdollisuuksia saada jo ennen sodan loppua siirretyksi Itä-Karjalaan jäänyt venäläinen siviiliväestö Saksan idässä valtaamiin Neuvostoliiton osiin. Tämä väestö olisi vaihdettu suomensukuisen väestöön. Siirtoasian mainittiin tulevan ajankohtaiseksi vasta silloin, kun Laatokan eteläpuolinen maatie avautuisi liikenteelle. Kun tämä ei toteutunut, asiaan ei palattu myöhemmin. Sen sijaan Saksan hallussa olevan suomensukuisen väestön siirtoja tapahtui useissa erissä.¹⁵ Suurimpana ryhmänä olivat Leningradin ympäristön ja Pohjois-Viron inkeriläiset.

Kansallinen erottelu elintarvikeannoksissa ja palkoissa

Väestön jakaminen etuoikeutettuihin, jotka olisivat tulevia Suur-Suomen kansalaisia ja jollaisiksi heitä kasvatettiin, sekä muihin, merkitsi erottelua perusasioissa, varsinkin elintarvikejakelussa ja palkoissa. Erikseen olivat vielä leireihin eristetyt, joilla ei aluksi ollut lainkaan palkkaa. Etuoikeutetulle vapaana elävälle väestölle annettiin myös

5. Laine (2004) 189.

6. Laine (2004) 190.

7. Laine (2004) 190.

8. Laine (2004) 190.

9. Laine (2004) 190.

10. Antti Laine (1982), *Itä-Karjalan siviiliväestön asema suomalaisessa miehityshallinnossa 1941–1944*, *Keuruu*, 62–63.

11. Laine (1982) 63–64.

12. Laine (1982) 176.

13. Laine (1982) 116.

14. Laine (1982) 119.

15. Laine (1982) 121–122.

maata viljeltäväksi nautintaoikeussopimuksilla. Ajatuksena oli, että heistä voisi myöhemmin, rauhan tultua, muodostua maata omistava talonpoikaisväestö.

Elintarvikejakelussa väestö ryhmiteltiin kansallisuusryhmien ja työn rasittavuuden mukaan aivan kuten Suomen väestökin jaettiin. Epäkansallisen väestön elintarvikeannokset olivat tuntuvasti alhaisemmat kuin kansallisen väestön. Keskitysleiriläisten annokset olivat vastaavat kuin sotavankien. Koko sotaikäyvä Suomen elintarvikehuolto oli heikoimmillaan talvesta syksyyn 1942, kunnes kesän sato oli korjattu. Tuolloin alimmassa kansallisten aikuisryhmässä kansalliset saivat 1 615 kaloria ja epäkansalliset 1 440 kaloria päivässä ja ylimmässä ryhmässä saatiin 2 215 ja 2 020 kaloria. Esimerkiksi perunaa ei ollut tuolloin juuri lainkaan saatavilla.¹⁶

Ruoka-annosten normien täyttäminen tuotti vaikeuksia. Puuttuvia ravintoaineita tuli korvata muilla. Lisäksi annettiin ohje, että kaikenlaiset ravintoaineet, jotka eivät kelvanneet suomalaisten käyttöön, mutta jotka voitiin käyttää ihmisravinnoksi, oli jaettava leiriläisille. Keskitysleiriläisten annokset jäivät vuonna 1942 alle välttämättömän minimitason, puuttuvia aineita ei pystytty korvaamaan riittävästi. Leireillä tehtyjen pistokokeiden mukaan annoksissa oli 200–400 kalorien vajauksia huolimatta puuttuvien ravintoaineiden korvaamisyrityksistä. Tällaiset vajaukset olivat merkittäviä alle 2 000 kalorien päiväannoksissa.

Nälkäkriisi ja kuolleisuus

Elintarvikkeiden vähyys ei vapaana olevan siviiliväestön keskuudessa ilmeisesti aiheuttanut suoranaisia nälkäkuolemia, vaikka nälkähöyryä esiintyikin, samoin kuin korvikeaineiden käytöstä aiheutuneita suolitukkeumia. Sen sijaan keskitysleirissä eläneet joutuivat varsin vaikeaan tilanteeseen kesällä 1942.

Leiriväestön ikärakenne oli sellainen, että se oli altis puutteellisten olojen vaikutuksille. Lasten määrä oli lähes 50 % ja 20–30-vuotiaiden ryhmästä miehiä oli varsin vähän. Leirikuolleisuus kohosi kesästä 1942 alkaen dramaattisesti jatkuen korkeana syk-

syn asti. Vuoden 1942 aikana kuoli kaikkiaan 3 516 leiriläistä, kun vapaana olevaa väestöä kuoli 1 422. Yli 2 500 tapausta vuoden 1942 kuolleisuudesta ajoittui huhtisyyskuulle. Tuon vuoden leirikuolleisuus oli 137,5 %, vapaan väestön 26 %. Kuolleisuus Suomessa oli tuolloin 13,1 %.

Kun leiriläisiä alettiin vapauttaa ja samalla nälkähätä ohitettiin, myös leirikuolleisuus alkoi laskea. Vuonna 1944 se oli 13,8 %, vapaan väestön keskuudessa 12,7 % ja Suomessa 13,5 %. Leiriläisiä oli tuolloin 15 000. Kuolleisuus suomalaisissa sotavankileireissä oli korkeimmillaan joulukuun 1941 ja kesäkuun 1942 välisenä aikana. Sotavankien kokonaiskuolleisuus oli 300 %. Heistä 72 % kuoli edellä mainittuna ajanjaksona.

Neuvostoliittolaisissa lähteissä on esitetty useita suuria lukuja, suurimmillaan yli 8 000. Ristiriitaa voinee selittää eräillä tekijöillä. Suomalaisten väestönkirjaus miehityllä alueella toteutettiin hyvin kattavana, eikä niissä luvuissa ole ilmeisesti suuria aukkoja. Kun ottaa huomioon sen, että suomalaisten edetessä kohti Syväriä ja sen ylikin Leningradin oblastin alueelle, koko siviiliväestön evakuoointiprosessi oli tukkeutunut. Samalla niin puna-armeija kuin aivan varmasti myös siviiliväestö joutui huollolliseen kriisiin, mistä todistavat esimerkiksi suomalaisten karkijoukkojen kuvaukset tavatun siviiliväestön tilasta. Ilmeisesti myös viimevaiheissa evakkomatkalta lähteneiden kirjaaminen on ollut tuossa kriisivaiheessa heikosti järjestettyä.

Myös suomalaisten joukkojen evakkotai-paleelle ajamien Karjalan asukkaiden matka eri puolille Neuvostoliittoa vei runsaasti aikaa ja synnytti huollollisia ongelmia niillä alueilla, joille heitä sijoitettiin. Esimerkiksi Arkangelin seutu, jonne erittäin suuri osa Karjalan asukkaista siirtyi, oli vaikeasti huollettavaa seutua. Sodanjälkeisten kuvausten mukaan ei ollut juuri venäläistä evakoperhettä, joka ei olisi menettänyt iäkikäimpiä ja nuorimpia jäseniään, varsinkin talvella 1942. Se on kenties suurin suomalaisten ”sotavelka” – sen jälkeen kun he etenivät Itä-Karjalaan – jonka mittasuhteita ei kai kukaan ole tutkinut ja tuskin enää

pystyisikään tutkimaan. Tuon alueen ”kadonneitten” suomalaisten miehityksessä kuolleiksi kerrottujen määrän arvelen olleen maksimissaan enintään kymmenissä, ehkä hieman enemmän.

Myöhempi esilläolo

Väitöskirjani jälkeen Joensuun korkeakoulussa tehtiin lukuisia opinnäytetöitä miehityshallinnon eri osa-alueista. Laajempia tutkimuksia aihepiiristä ei tehty, kunnes sotahistorian tutkijana tunnettu everstiluutnantti evp. Helge Seppälä nosti miehityksen otsikoihin julkistaen 1989 teoksensa *Suomi miehittäjänä 1941–1944*. Teos on sisällöltään pääasiassa omaani vastaava, mutta painopiste on sen osoittamisessa, että ”Suomi kävi määrätietoisesti valtaussotaa Saksan rinnalla Suur-Suomen luomiseksi ja toimi siihen liittyen jopa kansainvälisen sodankäynnistä annettujen määräysten vastaisesti”.¹⁷

Sisällöllisesti Seppälän teos ei tuonut juurikaan uutta. Kirjan julkistamisen saatua suurta huomiota esimerkiksi *Ilta Sanomissa* ja *Helsingin Sanomissa* sekä TV:ssä nostin esiin kysymyksen väitöskirjani käytöstä tutkimuksen lähteenä. Kohu pysyi pinnalla tovin, kunnes vetäydyin julkisesta keskustelusta ja kirjoitin *Historialliseen Aikakauskirjaan* (1/1989) artikkelin Lähteiden käytön etiikasta historian tutkimuksessa.

Keskeinen viesti artikkelissa oli se, miten arvioimme lähteissä esiintyvien henkilöitten toimintaa. Esimerkiksi arvioidessamme tämän päivän tietämyksellä toisen maailmansodan kauheuksia meidän on syytä miettiä, mitä aikakauden toimija saattoi tietää asioista. Suomen kohdalla esimerkiksi Saksan valinnalla sotakumppaniksi oli asiaan vaikuttaneiden päättäjien kannalta merkittäviä rajoitteita. Mitkä maat olivat ”käytettävissä” kumppaneiksi? Ja mitä sellaista sotakumppani Saksan politiikasta tiedettiin, mitä me nyt tiedämme? Esimerkiksi keskitysleireistä tieto välittyi hitaasti ja se, mikä oli kaikkein pahinta, välittyi vielä hitaammin. Keskeistä oli, miten Suomen uhatuksi koettu itsenäisyys uskottiin parhaiten voitavan säilyttää, kun naapurimaan välirauhan ajan politiikka oli varsin painostavaa ja pelottavaa.

Tämän tyyppinen lähteiden lukutapa on viime vuosina lisääntynyt. Toisaalta Suomen osallistuminen sotaan on myös jokamieshistorioitsijoille ja historiatiedon ”kuluttajille” aina kiehtova aihe. Nämä uudet paljastukset ovat iltapäivälehtiä myyviä paljastuksia.

Väitöskirjani ilmestymisen jälkeisissä lukuissa esitelmätilaisuuksissa vastaanoton perusvire oli pääasiassa myönteinen. Väitöskirjaa epäilevien tai sen torjuvien kannanottojen tyyppillisiä toteamuksia oli: ”En minä leirejä siellä nähnyt, vaikka koko sodan ajan olin mukana” tai ”suomalainen sotilas on käynyt ’inhimillistä’ sotaa, ei mitään julmuuksia”. Näyttää siltä, että tällaista henkeä on edelleen olemassa, vaikka opponoijat eivät olekaan aikalaisia ja vaikka miehitysvaltatotuus ja sodan julmuudet ovat tulleet joissain myöhemmissä tutkimuksissakin kerrotuiksi. Sota kirjallisuuden aiheena on ikuisuusaiheita, vaikka kirjoittajien joukko on harvennut ja sodan itse kokeneet ovat poistuneet.

Suomalaista miehityspolitiikka yhdeltä osa-alueelta kuvasi Gunnar Rosén 1998 ilmestyneessä teoksessaan *Suomalaisina Itä-Karjalassa. Sotilashallinnon ja Suomen punaisen Ristin yhteistoiminta 1941–1944*. Siinä korostuu SPR:n merkittävä rooli siviiliväestön terveydenhuollossa.

Ensiesittely Petroskoissa lokakuussa 1985

Joensuun ja Petroskoin yliopistoilla on ollut jo vuodesta 1975 vaihtosopimus, jonka puitteissa pidin kaupungissa 20 tunnin luentosarjan suomalaisesta toisen maailmansotaa koskevasta tutkimuksesta sekä esittelin suomalaista miehityspolitiikkaa koskevan väitöskirjani. Kokemus oli monessa mielessä avartava ja opettava. Näemme sodan aivan toisistamme poikkeavasti.

Suomessa on ollut vuosikymmeniä ongelmana kysymys talvisodasta, jonka käsittelemisessä päästiin vasta 1990-luvun lopulla niin pitkälle, että on kirjoitettu yhteisjulkaisu, jossa on ollut mukana kummaltakin

16. Laine (1982) 228–238.

17. Helge Seppälä (1989) *Suomi miehittäjänä 1941–1944*, Painokaari Oy: Helsinki, 7–8.

puolelta johtavia historiantutkijoita.¹⁸ Ajatus teoksen kirjoittamisesta esitettiin jo 1989 talvisodan alkamisen 50-vuotispäivän vietämisen yhteydessä. Talvisodasta kertominen luennolla olikin ihmeellisin opettajakokemukseni akateemisella urallani.

Suomalaisen kirjallisuuden esittelyssä käsitteelin SUOMA-projektin tutkijan Silvo Hietasen väitöskirjaa *Sirtoväen pika-asustuslaki* (1982). Kerroin yli 400 000 karjalaisen paenneen puna-armeijan hyökkäyksen alta Suomeen. Kuulijat – suuri luentosali täynnä yliopiston opiskelijoita ja muuta laajaa kuulijakuntaa – kääntyivät katselemaan toisiaan kysyvästi. Havaitsin, että puhumaani ei ollut ymmärretty ja selitin asiaa tarkemmin. Heille ei ollut kukaan kertonut talvisodasta ja sen seurauksista. Suomalaiset miehittäjänä oli toki kiinnostava aihe. Ja se oli kuulijoille mysteeri, joka avautui myöhemmin vuosina. Suomenkielisiä väitöskirjoja pystyvät lukemaan varsin harvat.

Neuvostoliiton hiipuessa arkistot alkoivat vähitellen avautua tutkijoiden käyttöön. Vain kommunistisen puolueen jäsenet olivat päässeet esimerkiksi keskeiseen puoluearkistoon. Tutkimus tapahtui Venäjän Tiedeakatemiassa ja sen filiaaleissa, jollainen Karjalassakin on. Yliopistoissa ei tehty tutkimusta.

Tutkimusorientaationi oli ehtinyt muuttua, sillä väitöskirjani tutkimusalueelle ei ollut asiaa. Kuultuani ensimmäisestä tutkijasta, joka oli päässyt Petroskoihin tutkimaan, minulle tuli sisäinen pakko päästä näkemään, mitä Karjalassa oli tapahtunut sen jälkeen kun suomalaiset sen jättivät. Vasta tämä uusi mahdollisuus antoi vastauksia lukemattomiin miehitykseen liittyneisiin salaisuuksiin. Fasistimiehityksen ”antautuneista” oli tehty isänmaan pettureita, mitä leimaa he kantoivat aina neuvostovalan loppuun asti.

Neuvostoarkistojen ja Isänmaallisen Sodan historian ”salat”

Pääsy Moskovan ja Petroskoin arkistoihin ei tuonut mitään uutta, miehityspolitiikka sinänsä oli tietenkin suomalaisten aineistojen varassa. Neuvostoarkistoista löytyi hajanaisia kuvauksia ja kopioita sikäläisiin

käsiin jääneistä suomalaisiasiakirjoista ja maanalaisen toiminnan sekä partisaanitoinnin myötä saatua ”tiedusteluaineistoa”. Merkittävin uusi tieto suomalaiselle tutkijalle oli naapurimaan tyystin toisenlainen sotahistorian periodisointi, mikä pistää suomalaissilmään heti alueelle astuessa. Sotamuistomerkit, joita oli paljon ja lähes joka kylässä, on omistettu vuosille 1941–45. Talvisotaa ne eivät koske ja päättymisvuosi on 1945, Suuri Isänmaallinen sota Saksan Barbarossa-hyökkäyksestä 22.6.1941 Saksan antautumiseen. Jatkosotamme päättymisai-kaa syyskuuta 1944 ei muistomerkeissä ilmoiteta. Tämä ”aikaviive” näyttäytyi useis-sakin dokumenteissa.

Miehittäjä Karjalassa oli fasisti, ei Suomi tai ”yleissuomalainen”. Suojeluskuntalainenkin tuohon fasistikaapuun on hyvin sopinut. Harvoin puhuttiin miehittäjistä suomalaisina. Tämä viholliskuva on säilynyt pääpiirteissään entisenlaisena, vaikka tieto suomalaismiehityksestä onkin yksilöitynyt. Yksi ongelma on ollut se, että väitöskirjaani on levitetty Petroskoin arkistoihin ja kirjastoihin, mutta se on ollut vain suomenkielentaitoisen lukijakunnan ulottuvissa. Väitöskirja ei ole ollut sellaisenaan käännettävissä, mitä kuitenkin harkitsin. Se olisi pitänyt kirjoittaa kokonaan uudelleen.

Väitöskirjaa tehdessäni näin ensi kerran pikku kirjaseen *Desant v Polden*, joka oli painettu jo 1974, mutta väitöskirjavaiheessa en ymmärtänyt julkaisun myöhempää merkitystä. Siinä esiteltiin suomalaisen miehityksajan leiriä esittävä valokuva, siinä esiintyvien lasten tarina ja kuvan syntyhistoria.

Kuvaaja oli Galina Sanko, joka tuli Petroskoihin maihin nousseiden neuvostojoukkojen mukana kaupunkiin kesäkuun lopussa 1944. Kaupungilta löytyi piikkilangalla eristettyjä kortteleita, joissa oli ollut suomalaisten keskitysleirejä. Kaikkiaan niitä oli

18. Olli Vehviläinen & O.A. Rzeshevski (toim.) (1987) *Yksin suurvaltaa vastassa. Talvisodan poliittinen historia*, SHS, Jyväskylä.

Petroskoi 1944. Alarivissä oikealla Klavdija Soboleva, nyk. Njuppjjeva. Lehtikuva/Galina Sanko.

Siirtoleiri
Pääsy leirille ja seurustelu
aidan läpi ampumisen
uhalla kielletty.

переселенческий лагерь
Вход в лагерь и разговор
через проволоку воспрещен
под угрозой расстрела

Petroskoissa yhteensä kuusi. Suomalaiset olivat jättäneet kaupungin ja avanneet leirien portit.

Kuvan lapset olivat olleet leiriaindian takana miehityksen vuodet. Päähenkilönä kirjassa on kuvan oikeassa alareunassa seisova Äänisniemellä syntynyt tyttö Klaudia Soboleva, myöhemmin Njuppijeva. Hän on tehnyt työuransa Venäjän Tiedeakatemian Karjalan filiaalissa biologina ja toiminut entisten fasistileiriläislasten järjestön pitkäaikaisena puheenjohtajana.

Entisten keskitysleiriläisten esiin marssi

1990-luvun avautuminen näkyi Neuvosto-Karjalassa monella tavalla. Suomalaiset halusivat päästä paitsi uudenlaisiin taloussuhteisiin myös näkemään harvojen näkemää Karjalaa. Petroskoissahan oli suomalaisuus näkyvillä monella tavalla. Suomen kieltäkin saattoi kuulla ja nähdä kauppojen seinissä. Ja olihan siellä vanha hotelli Pohjolakin, jo ennen sotaa rakennettu.

Karjala oli myös useiden uutis- ja dokumenttifilmien aiheena. 1990-luvun alussa, kun sodasta oli kulunut pyöreitä vuosia, toimittaja Lisa Hovinheimo teki ohjelmaa sota-ajan keskitysleiriläisten muisteluksista. Tässä yhteydessä sain kontaktin heidän järjestönsä. Järjestö piti kesällä 1995 Petroskoissa seminaarin, missä kerroin omista aihepiiriin liittyvistä tutkimuksistani. Entisten leiriläisten joukkoon kuului myös muissa fasistileireissä olleita, suomalaisleirithän edustavat heidän katsannossaan samaa, mitä saksalaisten leirit – edelleenkin.

Tästä on seurauksena se, että Karjalan entiset leiriläiset ovat kääntyneet Suomen valtiojohdon puoleen useita kertoja vaatimuksenaan, että suomalaisten on maksettava heille leirijasta korvausta samoin kuin saksalaiset olivat päättäneet tehdä. Suomen vastaus on ollut kieltävä, koska Suomella ja Neuvostoliitolla on ollut rauhansopimus, jossa tämä asia on poistettu ”päiväjärjestyksestä”. Tämä toivomus on esitetty Suomen presidenteille, Koivistolle, Ahtisaarelle ja Haloselle. Kyse on ollut käytännössä siitä, että nykyisin elävät entiset leirilapset eivät ole tienneet tuosta korvauksesta mitään ja

todennäköisesti heidän vanhempansa eivät ole saaneet neuvostohallitukselta mitään korvausta. Kysymys on asianomaisille konkreettisesti hyvin merkittävä.

Menetetty lapsuus

Viimeksi leiriläisten asia nousi esiin 2004, kun kirjailija Marja-Leena Mikkolalta ilmestyi erinomainen teos *Menetetty Lapsuus, Suomalaismiehittäjien vankeudessa 1941–1944*. Mikkola on haastatellut 16 entistä suomalaisleiriläistä, jotka ovat kuvanneet kokemuksiaan leireissä. Hän on onnistunut vangitsemaan sellaista tietoa, minkä lähelle pääseminen oli mahdotonta 1970-luvulla Karjalassa vierailleelle nuorelle suomalaiselle tutkijanalulle. Edes 1980-luvulla se ei olisi ollut mahdollista.

Mikkolan kirjoittamistaival alkoi kesällä 2000 Äänisniemelle tehdyllä matkalla. Suomalaiseksi vierailijaksi tunnistettuna hänelle kerrottiin miehitysajan muistoista. Tutustuttuaan suomalaisen leirin kokeneisiin hän alkoi koota muistikuvien aineistoa kirjaksi. Saatteeksi muistelijoilta hän sai toivomuksen, että Mikkola koettaisi jotenkin edistää heidän korvauspyyntönsä eteenpäinmenoa.

Teos on synkkä kuvaus lasten kurjuuskokemuksista. tarinat ovat sisällöltään hyvin yhdensuuntaisia, eikä niissä paljonkaan ole valoisia muistoja. Se on kyllä merkittävää – minkä olen omissakin tutkimuksissani havainnut – että miehittäjän toimintaan liittyvissä muistikuvissa hyvät ja pahat ihmiset nousevat esiin yksilöinä. Tehtävänsä sopimattomat yksilöt, jollaisia joukkoon mahtui, saattoivat käyttää valtaansa ihmisyyden kannalta rikollisella tavalla. Tappamisia sattui harvoin, mutta toki niitäkin, vaikka niitä on vaikea dokumentoida jälkikäteen.

Marja-Leena Mikkola joutui vastaamaan leiriläistuttujensa avunpyyntöihin. Avunpyyntöjen taustalla on jälleen se ikineuvostoliittolainen maailmansotakuva. Suuri isänmaallinen sota alkoi Saksan ja muiden fasistimaiden, mukaan lukien Suomi, hyökkäyksellä Neuvostoliittoa vastaan. Kaikki sotamuistomerkitän Karjalassa ajoittuvat vuosiin 1941–45, vaikkei Karjalassa sodittu syyskuun 1944 ja toukokuun 1945 välillä.

Niinpä suomalaisleirit olivat fasistileirejä, miten tahansa suomalaiset ne selittävätkään. Totta on myös, että suomalaisleirit olivat puhtaasti suomalainen toteutus eristämistä, ja keskitysleiri-nimitys oli käytössä jo vuosisadan alussa. Saksalaiset antoivat niille kaikkein synkeimmän sävyn.

Kun Saksa päätti 1996 maksaa korvausta omista leireissään sota-aikana olleille venäläisille, korvauskysymys Karjalan entisten leiriläisten mielissä vertautuu tähän. Puheenaoleva keskitysleirikuva on ollut mukana Moskovaan pystytetyssä näyttelyssä. Piikkilanka-aidassa olevasta varoitustekstistä oli peitetty suomenkielinen osa. Kuvaselityksessä kerrottiin, että Karjalan lapset odottavat siirtoleirissä siirtämistä fasistiseen keskitysleiriin. Miehittäjä oli muuttanut keskitysleiri-nimen siirtoleiriksi 1943, kun liittoutuneitten propaganda oli nostanut suomalaisleirit esiin.¹⁹

Keskitysleirit ovat nousseet esiin myös Kansallisarkiston *Luovutetut*-projektin yhtenä painopisteenä. Myös Karjalan Tasavallan päämies Katanandov on antanut tehtäväksi selvittää Sota-arkiston aineistojen pohjalta kysymyksiä, jotka antaisivat perusteita entisten leirivankien korvausvaateille. Tässä asiassa olen ollut apuna petroskoilaisille

tutkijoille suurten aineistojen ”haltuun ottamisen” helpottamiseksi.

Tiedän, että sijaa tarkentavalle tutkimukselle on, vaikka miehityksen perusasetelmat on jo selvitetty. On vain niin, että Suur-Suomen kaksista kasvoista helposti katsotaan vain toista. Ei mielellään haluta tunnustaa, että suomalainenkin on ollut paha ja heidän joukoissaan on ollut sotarikollisen tunnusmerkkeihin sopivia miehityssotilaita. Sekään ei saa sokaista meitä, että puolikkaalle miehitysalueen väestöstä suomalaisaika on jäänyt mieleen oikein kohtuullisena sota-aikana. Meidän on kyettävä tarkastelemaan molempia kasvoja yhtä aikaa. Niistä ei kuitenkaan löydy mitään uutta ja dramaattista, sellaista mitä tiedotusvälineissä suomalaismiehityksestä kerrotaan.

Tietenkin on muistettava, että tämän teeman puitteissa käsitellään asioita, joista media pitää. Lööpit ovat suuria, kun niiden tueksi löytyy dramaattisia tarinoita, jotka nekin ovat tosia. ■

19. Antti Laine (2002), *Finland and the Contribution of Germany to the Enemy Image in the Soviet Great Patriotic War; in Rise and Fall of Soviet Karelia*, toim. Antti Laine ja Mikko Ylikangas, Kikimora publications Series B:24, Helsinki, 147.